

потребуючого твоєї допомоги. Тільки в такий спосіб особа може досягнути духовних висот й глибин істинної людяності.

Таким чином, релігійні цінності – це сукупність ідей, норм поведінки, дій, за допомогою яких відбувається задоволення духовних потреб віруючого. Релігійні цінності, які були вироблені великими релігіями людства протягом їх розвитку, складають основу загальнолюдської моралі. Заповіді, які проповідував Спаситель ще на початку нашої ери (не вбий, не говори неправду, поважай своїх батьків та інші), були й залишаються актуальними завжди. Вони набувають особливої значимості в періоди соціальних негараздів і потрясінь, які переживає сьогодні і наше суспільство. Тому саме за цих умов ми повинні приділяти все більше уваги формуванню засад нової, універсальної духовності, яка, використовуючи високі морально-етичні цінності, сформовані українським народом протягом свого історичного розвитку, сприятиме культурному відродженню нашої країни.

*І.Петрова** (м. Луцьк)

ОНТОЛОГІЧНІ КОРЕНІ ДУХОВНОСТІ

Термін "духовність" має зараз декілька тлумачень і частина набуває відмінного, навіть протилежного змісту як у релігійних, так і у філософських вченнях. При цьому кожний під вказаним феноменом розуміє щось своє. Одні автори мають на увазі історичну свідомість, інші – цілісність психічної діяльності, треті пов'язують духовність перш за все зі світом емоцій. Без сумніву, кожне трактування духовності охоплює певну частину істини. При цьому варто зазначити, що вести мову про духовне, духовність та її значення в бутті людини можна лише за умови подолання існуючої в наукових колах упередженості та світоглядної недовіри до самого поняття "дух", "духовне". Не секрет, що проблема духовності недооцінювалась у вітчизняній науці тривалий період, що негативно позначилося, зокрема, на розумінні її змісту та сутності, трактуванні даного феномену лише з точки зору матеріалізму. З цього погляду варте уваги дослідження С.Пролеєва, який констатує, що духовне існує і проявляється в різноманітних предметних формах, діапазон яких широкий – від процесів та явищ людської психіки до

* Петрова І.М. – ст. викладач кафедри соціології Волинського державного університету імені Лесі Українки.

соціальних інститутів, які забезпечують духовне виробництво. Духовне розуміється як особлива дійсність, "духовна сфера" людської життєдіяльності [Пролеєв С. Духовность и бытие человека.- К., 1992.- С. 13].

Аналіз феномену духовності у вітчизняній філософії перебуває на вихідній стадії, тому вибір напрямку подальших досліджень має виняткове значення. Напочаток проведемо аналіз найтиповіших напрямків дослідження з даної проблеми.

Найрозповсюдженішим є підхід, згідно з яким духовність пов'язується з емоційним життям людини. В рамках такого підходу існують різноманітні витлумачення духовності. Так, С.Анісімов вважає, що внутрішній зміст духовності утворює моральне пізнання, а її зовнішнім виявом є духовно-моральні почуття. Ю.Буртін духовність пов'язує зі світом емоцій, В.Франкл виділяє підсвідомий рівень духовності, зміст якого визначається емоціями.

Традиційним є проведення аналогії духовності з моральністю, виділення совісті як критерію загальнолюдської моралі. Такі міркування притаманні не тільки релігійним, а й філософським концепціям.

Певний інтерес викликає думка С.Ярмуса, згідно якого в поняття духовності (правда, він її зве "духовість") входить вся свідомо активність людського духу, яка веде й підносить людину до того, що її облагороджує. Стверджується, що в духовність людини входить активність її розуму, серця і духу – всі прояви її життя, натхненного ідеалами Найвищого Добра, Благодаттю Божого Духа [Ярмусь С. Духовність українського народу.- Вінніпег, 1983.- С. 30]. Ярмусь пропонує розглядати духовність на горизонтальному та вертикальному рівнях – у дійсному житті і у світі божественного. В даному випадку поняття "духовність" репрезентує вітчизняну традицію її розуміння як особливого максимуму, ідеалу морального життя. Тобто маємо справу з духовністю як етичною категорією, що характеризує найвищу моральну цінність, моральний вимір людської життєдіяльності.

Разом з тим, досить поширеною є концепція духовності, домігантою якої є розум, інтелект, що постає найвищим виявом людського духу. Такої позиції дотримуються сьогодні, зокрема, представники науково-педагогічних кіл, які духовність пов'язують безпосередньо з розвитком інтелектуальних здібностей, формуванням наукового мислення.

Саме тому цікавою, з нашої точки зору, є думка С.Хоружого про тісний зв'язок духовності з природою людини, з розвитком її потенційних можливостей. Духовність визначається як процес повного, адекватного, правильного й гармонійного розвитку здібностей людини [Хоружий С.С.

Синергия.- М., 1995.- С. 8]. Таким чином, поняття "духовність" включає в себе розвиток здібностей людини, розуміння її як духовно розвиненої особистості. Таке поєднання духовності з розвитком здібностей людини притаманне в цілому всім концепціям виховання.

Суттєве доповнення у розуміння феномену духовності вносить концепція В.Федотової, де остання є виявом не тільки свідомості, а й самосвідомості, розглядається як процес пошуку всезагального та індивідуального сенсу всього існуючого, переживання цього як певної духовної основи буття в цілому і життя окремої людини зокрема [Федотова В.Г. Душевное и духовное // Философские науки.- 1988.- № 7.- С. 8]. Важливим в духовному розвитку людини стає єдність осмислення і переживання духовних основ буття як пошук сенсу власного життя. В даному випадку духовність тісно пов'язується з внутрішнім світом людини, з пошуком сенсу всього існуючого.

Вищенаведене розуміння духовності визначає її як онтологічну категорію, що характеризує буттєвість людини, зміст її існування як духовної особистості.

У методологічному відношенні важливим є визначення змісту духовності стосовно людського буття. В своєму дослідженні ми не ставимо за мету характеризувати всю духовну сферу життєдіяльності людини, а зупинимося лише на визначенні духовності як характеристики людини, її існування. В цьому аспекті категорія духовності фіксує те особливе, що відноситься до сутності людського духу й виділяє важливу проблему духовного розвитку людини як специфічної форми її самоусвідомлення у світі.

Духовність буттєва. Вона є елементом самого життєвого процесу. Тому мова повинна йти, насамперед, про духовні основи людського буття. Методологічно правильним є, з нашої точки зору, екзистенціально-феноменологічне вирішення даної проблеми на рівні світопереживання і світовідношення людини. В даному випадку виділяється людська суб'єктивність як важливий бік буття. Аналіз духовності ведеться на екзистенціальному рівні – рівні окремої людини, де духовність співвідноситься, перш за все, зі світом соціально-моральних почуттів, емоційним відчуттям не тільки власного Я, а й чужого.

Слід зауважити, що абсолютизація людського існування як буття індивіда у світі інших людей, акцентування на соціально-моральних почуттях як духовній основі буття веде до ігнорування, власне, внутрішнього світу особистості, внутрішньо-потенційних можливостей природи людини. Це зовнішній бік вирішення проблеми. Екзистенційний рівень людини обмежується переживанням причетності "Я" до світів інших суб'єктів, обмежується суб'єктивністю, тоді коли проблема полягає

у виявленні засадової причетності людини безкінечним смыслом всезагального, універсального буття, встановленні особливого виміру людського буття, яким є дух.

На онтологічному рівні постановки проблеми духовності правомірно поставити питання про відповідні теоретичні орієнтації щодо її буттєвих джерел. Виникає необхідність розглянути найтипівіші з них.

В останні роки популярності набула концепція культурної основи духовності і моральності. Стверджується, що людська культура є тим типом реальності, типом буття, в якому предмети і явища набувають істинно духовного смислу і призначення. Культура є сферою реалізації людської свободи, акумулятором творчого потенціалу людини. Філософська онтологія культури є тим базисом, на якому вибудовується як теорія моралі, так і теорія духовності. Формування, "нарощування" даної культурної реальності бачиться як єдино вірний шлях у справі духовно-моральнісного виховання особистості.

Оскільки проблема духовності є не тільки філософською, а й релігійною, то розгляд релігійної теорії онтологічних засад духовності є конче необхідним в нашому дослідженні. Релігійна традиція духовність пов'язує з моральністю, а останню виводить з реальності природного морального закону, вписаного у серцях людей (Рим. 2:15). Релігія стверджує, що моральні норми дав Бог і джерело цих норм – надприродне. В богословському трактуванні мораль не є родовою властивістю людини, що слугує збереженню роду, забезпеченню його розвитку й має онтологічні, "божественні" корені.

Ведучи мову про етичний та онтологічний рівні духовності, можна виділити ще один, третій, "зріз" аналізу цього феномену, що виводить духовність безпосередньо з пізнавального акту. Немає потреби розглядати всю сферу дійсності, що має відношення до процесу пізнання взагалі. Для даного дослідження має інтерес той бік реальності, який виводить на пізнання духовних явищ. Йдеться насамперед про процес духовного пізнання. Відразу ж постає питання: що є об'єктом пізнання людини в даному процесі? Таким об'єктом є цінності. Виникає проблема з'ясування природи цих цінностей, оскільки існують різні тлумачення їх походження. В даному випадку мова може йти лише про духовні цінності, їх пріоритет. Саме вони свідчать про духовне удосконалення людини і пов'язані з об'єктивно вищим буттям. Духовні цінності не виводяться з матерії (вона лише обумовлює їх виникнення ззовні), їх джерело – в душі, в ньому безпосередня причина їх виникнення й існування.

О.Кураєв наголошує, що людина проходить два етапи відношення до цінностей. На першому етапі цінність сприймається як

таке, чим можна оперувати, як те, що належить людині, збагачує її світ. На другому – людина усвідомлює саму себе як місце її (цінності) входження у світ, служницю своєї цінності [Кураев А. О вере и знании // Вопросы философии.- 1992.- № 12.- С. 47]. Таким чином, людина кардинально змінює своє сприймання істини і цінності, усвідомлює своє призначення не у зміні світу у відповідності з власними проектами, а у зміні людини у відповідності з одвічним "проектом людини".

Теологічне розуміння цінностей безпосередньо апелює до надприродного джерела. Якщо визнати в людині першість моральності, верховенство духу над тілом (не ігноруючи останнього), то це задає інші світоглядні орієнтири в розумінні людини та її духовного світу, пропонує іншу онтологію духовності.

При змістовному осягненні ідеї духовності неможливо обійтись без ключових понять, без яких ця ідея не набуватиме концептуальної форми. Йдеться про терміни "душевне" й "духовне", "духовність", "духовна природа", "духовний світ" людини.

Щоб зрозуміти діалектику духовності, необхідно здійснити її аналіз не на абстрактно-розсудковому, а на спекулятивно-конкретному рівні, тим самим визнаючи її повноцінну реальність. У такому випадку духовність наповнюється конкретним змістом і виступає не тільки категорією для визначення причетності людини до духовних засад буття, а й постає як своєрідний феномен. Феномен духовності невіддільний від поняття "дух", що є смислоутворюючим для неї. "Дух" як особливий вимір людського буття визначає причетність людини до безкінечних смислів всезагального, універсального буття, самої її суті.

В.Возняк відрізняє поняття "душа" і "дух". Душа виступає у нього як безпосереднє самобуття – єдність безпосереднього буття та ества, тобто вона є внутрішнім буттям людини, в той час як дух – це інше, те, що перевищує снагу самої душі, дарує їй іманентну надлишковість, а відтак є завершеним, засадничим буттям, буттям як таким [Возняк В. Контрапункт душі і духу: спроба тонального розпізнання // Філософська і соціологічна думка.- 1993.- № 7-8.- С. 82]. В даному випадку чітко розрізняються два рівні людського буття – онтологічний (духовний) і екзистенційний (душевний).

Релігійна філософія, зокрема М.Бердяєв, розуміє дух не як частину людської природи, а як найвищу якісну цінність, перетворюючу силу, потенційну можливість людської природи. Тому важливим є осмислення поняття "природа людини". В.Розанов, розділяючи поняття "фізична" і "духовна" природа, акцентує, що суть першої – в повноті реальності, це природа, в якій все виявлене і нічого не очікується. "Духовна" природа є чистою потенцією, синтезом здібностей і

устремлінь [Розанов В. Цель человеческой жизни // Смысл жизни.- М., 1994.- С. 44-45]. Таким чином, потенційність "духовної природи" людини визначається духом. Це означає, що дух є субстанційною основою духовності, основою людського буття й існування. Всілякі спроби виводити духовність з іншої основи (культури, соціального) є безпідставними.

Методологічною основою концепції духовності є теза, згідно якої зміст людського існування визначається його духовною субстанцією. Ця концепція дає нове розуміння людини як суб'єкту духовного творення, духовної особистості. Духовне творення як реалізація духовно-творчих потенцій задає суттєво іншу онтологію духовності. Найважливішою характеристикою людського буття стає духовне творення як творчий акт.

Світоглядною альтернативою екзистенційної концепції людини, її духовності, на нашу думку, може стати онтологічна концепція людини як духовно творчої особистості. Для останньої притаманне подолання редукції людини до суб'єкта події, особливого світу, осмислення її в якості особистості не "замкненої" в собі, не спрямованої лише горизонтально на "тут-і-тепер-буття".

Концепція духовності в контексті нової онтології людини, її розуміння як динамічної саморозростаючої природи, що не дорівнює собі, здатної до самоперевершення набуває нової якості – людинотворення. Якщо визнати духовну реальність як конкретну в собі-й-для-себе реальність, об'єктивність вищого порядку, що знаходимо у В.Возняка, то духовність виступає як своєрідна вкоріненість у дусі, духовному бутті. Необхідно чітко відрізнити духовність як даність – онтологічну вкоріненість у дусі, що забезпечує цільність людини і духовність як процес. Предметом нашого аналізу є духовність як процес. На нашу думку, це дасть можливість розгляду духовності співвідносно процесу людинотворення.

Духовність – це процес, а не стан (тобто потенція), оскільки передбачає діяльність, бо сам дух є діяльність [Возняк В. Контрапункт душі і духу: спроба тонального розпізнання.- С. 78], вільна енергія, що проривається у світ природного буття [Бердяев Н.А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого.- С. 321]. Оскільки духовність є процесом, то закономірно вести мову про розвиток духовності в людині.

Виникає ще питання того, на якому рівні структури людської особистості виявляється духовність, тобто чи є вона розумовим, вольовим, а чи ж емоційно-чуттєвим виявом сутності людини?

Для знаходження відповіді певний інтерес викликає думка Розанова, згідно з якою елементи людської духовної природи – розум, воля, почуття – вміщують в собі певну діяльність, як зусилля перейти від

вже досягнутого стану до іншого – незвіданого; напрям, в якому даний перехід здійснюється; закон, за яким він здійснюється. Виходячи з цього, духовна діяльність здійснюється за законом душі, певною ідеальною нормою, у відповідності з якою людина мислить, прагне, відчуває. Цей закон надає духовній діяльності впорядкованості, цілеспрямованості й осмисленості. Спрямованість її задається ідеалами Істини, Добра і Свободи, а зміст визначається духовними цінностями.

Щоб зрозуміти зміст духовності, необхідно виходити з того, що духовність співвідноситься з цілісністю [Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии.- М., 1993.- С. 46]. Спробуємо в стислому вигляді обґрунтувати висловлену тезу. Людина являє собою субстанційну єдність душі і тіла, яка є не лише зовнішнім союзом, а й співвідношенням степенів буття. Духовність не є якоюсь окремою сферою в людині. Вона є творчою силою, що пронизує людину, визначає якість людського існування.

Цілісність людини опосередковується ієрархічністю її конституції, яка полягає в приматі духовного. Поняття "духовне" означає суцільну вкоріненість всього в душі. Цілісність, в контексті розуміння людини як багатопланової ієрархічної системи, мислиться як взаємозв'язок духовного і психофізичного життя, пов'язаність "духовного центру" з периферією людини.

Примат духовного в природі людини задає характер духовним цінностям, які, в свою чергу, визначають зміст духовності. Розум і воля як свідчення найвищого природного рівня, на якому стоїть лише людина, вияви її духовної природи, є одночасно, духовними цінностями людини. Саме вони, як вияв духу в природі, визначають гідність людини, цінність її як духовно-моральної особистості. Пізнати їх духовну суть, а через них – саму себе, свій внутрішній, духовний зміст, сенс власного існування, є найвищим завданням духовного розвитку людини.

Концепція пізнання С.Франка пов'язує духовність безпосередньо з пізнанням, в основі якого лежить "відчуття буття", яке існує в людині і є суб'єктивно-об'єктивним моментом її існування. Філософ стверджує, що відчуття буття як "знання-життя" [Франк С. Русское мировоззрение // Общественные науки.- 1990.- № 6.- С. 78] надає життєвого змісту особистості, є основою її існування та життєдіяльності. Оскільки індивідуальне буття укорінюється в загальному бутті, то, відповідно, позитивний зміст духовної особистості стає можливим лише за умови "занурення" людини у загальне буття.

Внутрішній акт самопізнання є духовним актом, через який виявляється динамічна природа людини. Дух, як сила, енергія, діяльність визначає діяльнісну властивість людини, модус її існування у світі. З

розуміння природи людини як чогось потенційного можна дати таке визначення духовності: вона є розвитком духовно-творчих потенцій людини, що охоплює всю людину в цілому на всіх її рівнях.

Щоб уникнути непорозумінь у витлумаченні духовності як особливої категорії, що характеризує динамічну якість людини, її належність до засад духовного буття, пропонуємо розрізнати поняття "духовність" і "соціальність". Поняття "соціальність" визначає розвиток людини на рівні природного буття, "зовнішнього" існування як включення у соціальне середовище, життя в "миру". Соціальність включає в себе розвиток людини як культуротворчий процес. Поняття "духовність" визначає вищий, надприродний рівень розвитку людського духу як "внутрішнє" існування особистості, містично-екзистенційний процес. І хоча досягнення духовності розглядається як звільнення від впливу соціального середовища [Бердяев Н.А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого.- С. 321], це не знімає всієї важливості розвитку людини як соціальної особистості і дає підставу стверджувати, що розвиток людини – це єдиний, цілісний процес розкриття духовного й соціального змісту людської особистості.

Поняття "духовна природа", "духовність" дають можливість перейти до з'ясування поняття "духовний світ" людини. Важливим з точки зору методології є розуміння духовного світу людини як єдності таких трансісторичних основ: пізнавальної, моральної та естетичної, що забезпечують його цілісність. Звідси виникає проблема цілісності духовного світу як наслідка його розщеплення. Позитивне вирішення цієї проблеми вбачається в подоланні абсолютизації однієї з основ, усунення інтегрованих підходів до даного феномену. Суб'єктом духовної діяльності має стати людина не в окремих своїх вимірах, зокрема, як суб'єкт, соціальна істота й індивідуальність, а як цілісна особистість, бо сама її природа передбачає цілісність існування людини. Поняття "духовний світ людини" набуває свого дійсного змісту через поняття "цілісна особистість". Саме через врахування структури людської особистості, її цілісності ми приходимо до розуміння змісту духовного світу людини, який зумовлюється її духовною природою. Отже, духовний світ людини – це динамічне ціле, поєднання духовних прагнень і устремлень, пізнанню власної духовної засади, відчуття і переживання буття. Складовими його є духовні цінності та ідеали, моральні чесноти як взірці і норма поведінки, світогляд.

Вищенаведене розуміння духовного і сама дефініція духовності свідчить про необхідність створення цілісної теорії, яка дала б можливість визначити й оцінити тенденції розвитку духовності, дати їй відповідне теоретичне обґрунтування через врахування духовної природи

II**ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІОСОФІЯ
РЕЛІГІЇ В УКРАЇНІ**

*Ю.Решетніков** (м. Київ)

**ОБ'ЄДНАВЧА ТЕНДЕНЦІЯ ТА СЕПАРАТИЗМ
В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО БАПТИЗМУ**

Досліджуючи історію баптистського руху в Україні та Росії, можна побачити дві суперечливі тенденції, притаманні внутрішньому розвитку цього руху: тенденція до об'єднання та тенденція до сепаратизму. Ці тенденції то домінують одна над одною, то розвиваються паралельно, стримуючи одна одну. Ще В.С.Соловйов відзначав, що протестантам на відміну від католиків притаманна думка про спасіння на «малих суднах» [Подберезский И.В. Быть протестантом в России.- М., 1996.- С.71], яка й веде до сепаратних тенденцій в протестантизмі. Ці тенденції знаходять своє богословське обґрунтування у принципі незалежності або автономності кожної окремої баптистської громади, який виступає одним з фундаментальних принципів практичного життя баптистських церков. Автономія кожної громади полягає у тому, що ніякої організаційно-керівної або адміністративної влади над громадою не існує, тобто сама громада визначає своє сповідання та питання церковної дисципліни.

* Решетніков Ю.Є. – пошуківець Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.